

Stanisław Koller

Procedura brakowania materiałów Biura „W” w latach 1972-1989

Praktyka czytania cudzych listów jest równie stara jak poczta. Przeglądanie zastrzeżonej korespondencji, przechwytywanie rozkazów dowódców, meldunków agentów i informacji bankowych, umiejętne fałszowanie treści czy podszywanie się pod adresata – mogły zmienić bieg historii. Dlatego każda władza starała się wykorzystać perlustrację korespondencji dla uskutecznienia i utrwalenia swojego panowania.

W strukturach aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej tajnym przeglądem przesyłek pocztowych trudniła się jednostka operacyjna o nazwie Biuro „W”. Przez ponad trzydzieści lat funkcjonowania rozrosła się do znaczących rozmiarów. W połowie lat siedemdziesiątych liczyła ponad tysiąc funkcjonariuszy. Działała w sposób tajny, posiadając komórki we wszystkich większych urzędach pocztowych. W praktyce oznaczało to szczegółową kontrolę społeczeństwa – wbrew zagwarantowanej konstytucyjnie tajemnicy korespondencji.

Informacje uzyskane przez Biuro „W” służyły pracy operacyjnej jednostek SB. Zachowane sprawozdania z pracy Biura „W” i wydziałów „W” świadczą o tym, że materiały te były liczne. Dla przykładu wystarczy przytoczyć, że ogółem w latach 1974 i 1975 wydziały „W” i Biuro „W” przejrzały ponad 2 mln przesyłek listowych oraz ponad 14 mln materiałów do tzw. zamówień tematycznych. Sporządzono z nich 240 tys. kserokopii. Ponad 24 tys. przesyłek wyłączono z obiegu jako szkodliwe politycznie. Poza tym perlustrowano 319 tys. telegramów, z których wykonano ponad 22 tys. kopii dla jednostek operacyjnych¹. Co pozostało z działalności Biura „W”? Zaledwie szczątki akt. Dlaczego?

Brakowanie materiałów wytworzonych przez jednostki administracji to proces normalny. Rządzą nim jednak określone przepisy. Ze względu na przyporządkowaną im wartość materiały dzieli się zwykle na dwie kategorie – „A” i „B”. Do kategorii „A” zalicza się te akta, które mają wyjątkową wartość historyczną i naukową. Z tego powodu nie podlegają zniszczeniu i po okresie wykorzystania kierowane są do archiwum. Pozostajej dokumentacji pisanej nadaje się kategorię „B”. Materiały zakwalifikowane

¹ AIPN, 032/1, Sprawozdanie z kontroli realizacji postanowień zarządzenia nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych i instrukcji w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy pionu „W”, 27 IV 1976 r., k. 9.

do niej przechowuje się przez określony czas w składnicy akt lub archiwum, a następnie komisyjnie brakuje i niszczy. W Biurze „W” zgodnie z zarządzeniami ministra SW w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w podległym mu resorcie kategorię „A” posiadały materiały wyszczególnione w wykazie akt, o ile instrukcje dotyczące pracy „W” nie mówiły inaczej. Większość materiałów otrzymywała jednak kategorię „B”. Mimo wyznaczenia im długiego okresu przechowywania niszczone je przed wyznaczonym terminem. Konsekwentna likwidacja akt wskazuje, że miały one dla wytwórcy szczególne znaczenie.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie normatywów brakowania akt w Biurze „W” i analiza ich procedur na podstawie materiałów zachowanych w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Omówienie tego zagadnienia jest niezbędne nie tylko dla ukazania specyfiki pracy jednostek „W”, ale również z uwagi na informacje wskazujące na wysiłki resortu zmierzające do zakonspirowania perlustracji. W artykule spróbowano odpowiedzieć także na pytanie o przyczyny niszczenia materiałów wytworzonych w pionie „W”.

Kwerenda dokonana w zasobach archiwalnych IPN w Warszawie wykazała, że zachowały się protokoły brakowania akt tylko z lat 1972–1989. Nie ma dokumentacji z okresu wcześniejszego. Dlatego w artykule przedstawiono procesy brakowania, które zarejestrowano w ostatnich latach działalności SB. Lektura instrukcji i zarządzeń, dotyczących brakowania i niszczenia materiałów wytworzonych przez Biuro „W”, prześledzenie tych czynności w praktyce, a także zapoznanie się ze specyfiką działania jednostek „W” poszerza wiedzę o istocie i funkcjonowaniu systemu totalitarnego w PRL.

Organizacja Biura „W”, jego struktura i zakres kompetencji

Tajne przeglądanie korespondencji stosowano od początku istnienia systemu komunistycznego w Polsce. Zajmował się tym od 1 września 1944 r. Wydział Cenzury, utworzony w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. 15 stycznia 1946 r. został on przemianowany w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego na Główny Urząd Cenzury. Do perlustracji korespondencji powołano Biuro „B” i jego jednostki terenowe. Zostały one utworzone decyzją ministra BP Stanisława Radkiewicza na mocy rozkazu nr 113 z 2 grudnia 1946 r. Ich celem było „wykrycie wrogów narodu i państwa polskiego, posługujących się w swej przestępczej działalności łącznością pocztowo-telekomunikacyjną i radiową”. Instrukcję o pracy wydziałów „B” wydał 30 listopada 1946 r. dyrektor Biura „B” – mjr Michał Taboryski. Ustalała ona zasady korzystania z informacji zdobytych przez wydziały „B”. Na uwagę zasługuje zakaz ujawniania pochodzenia przechwyconych wiadomości

oraz zmiana statusu pozyskanych z perlustracji dokumentów na formę agenturalnego doniesienia przy ich wykorzystywaniu².

W Komitecie ds. Bezpieczeństwa Publicznego Biuro „B” zostało przekształcone 21 kwietnia 1955 r. rozkazem nr 067/org. w Biuro „W”, które funkcjonowało przy Departamencie IX. 7 grudnia 1955 r. Biuro „W” wydzielono jako jednostkę samodzielną. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych rozwinęło ono swoją strukturę na mocy zarządzenia nr 00238/56 z 27 listopada 1956 r., znowelizowanego zarządzeniem nr 0048/79 z 27 grudnia 1979 r. i zarządzeniem nr 0094/82 z 17 grudnia 1982 r.³

W ostatecznym kształcie pod nazwą Biuro „W” kryła się specjalna komórka Służby Bezpieczeństwa usytuowana w urzędach Poczty Polskiej, której celem było potajemne otwieranie listów, paczek, depeesz, druków itp. – w celu „zapobiegania wykorzystywania korespondencji dla wrogiej i przestępczej działalności skierowanej przeciwko PRL”⁴.

W latach siedemdziesiątych w skład Biura „W” wchodziło pięć wydziałów oraz Samodzielna Sekcja Ogólna. Wydział I zajmował się organizacją i techniką podbierania przesyłek do kontroli. Działał głównie poprzez zakamuflowany w urzędzie pocztowym punkt „W”. Jego stan etatowy wynosił 144 pracowników (zatrudnionych było 110). Zadaniem Wydziału II było otwieranie, zamykanie i kopiowanie wytypowanej korespondencji. Liczył on 82 etaty (zatrudnionych było 60 osób). Wydział III prowadził rejestr i realizował zamówienia jednostek operacyjnych na kontrolę przesyłek. Posiadał 200 etatów (faktycznie zatrudniał 156 osób). Wydział Chemii opracowywał technikę i metody ujawniania tajnopisów, przygotowywał środki do ich sporządzania oraz wykonywał inne prace związane z perlustracją korespondencji i potrzebami operacyjnymi jednostek resortu. Wydział Inspekcji i Analiz sprawował nadzór nad jednostkami terenowymi w zakresie realizacji zadań, przygotowania zbiorczych informacji, sprawozdań, analiz, koordynacji szkolenia i doskonalenia zawodowego. Miał 19 miejsc etatowych, ale zatrudnionych było 17 osób. Samodzielna Sekcja Ogólna zajmowała się sprawami zaopatrzenia, modernizacji, ewidencji sprzętu technicznego itp. w wydziałach Biura „W” i częściowo w wydziałach „W” KW MO. Na 23 etaty zatrudnione były 22 osoby. W wydziałach „W” KW MO oraz w prowadzonych przez nie punktach „W” nie było podziału i specjalizacji pracy. Wszystkie czynności należące do kontroli korespondencji wykonywali ci sami pracownicy w systemie zmianowym⁵.

² AIPN, 01258/145, Rozkaz MBP nr 113 o utworzeniu Biura „B” w centrali i wydziałów „B” w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego, 2 XII 1946 r., k. 175; Instrukcja pracy wydziałów „B” WUBP, 30 XI 1946 r., k. 176–177.

³ M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, Lublin 2000, s. 171, 222.

⁴ AIPN, 032/1, Sprawozdanie z kontroli realizacji postanowień zarządzenia nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych i instrukcji w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy pionu „W”, 27 IV 1976 r., k. 1.

⁵ *Ibidem*, k. 16.

Kontrola korespondencji w Polsce Ludowej

Zakres pracy Biura „W” i wydziałów „W” określała szczegółowo instrukcja nr 001/58 z 9 stycznia 1958 r. Zgodnie z nią zadania Biura „W” obejmowały: na zamówienia jednostek operacyjnych kontrolę korespondencji, paczek, depesz i druków osób podejrzanych o „wrogie” kontakty z mieszkańcami państw kapitalistycznych; kontrolę korespondencji zagranicznej z osobami zamieszkującymi w stolicach tych państw i miejscowościach, w których znajdowały się ośrodki wywiadowcze i wrogie, prowadzące działalność przeciwko PRL; profilaktyczną kontrolę korespondencji zagranicznej z innych terenów na polecenie właściwych instancji kierowniczych; kontrolę zawartości paczek, telegramów i druków zagranicznych, podejrzanych ze względu na cechy zewnętrzne lub wskutek sygnałów uzyskanych z jednostek operacyjnych.

Podejrzane dane Biuro „W” wyjaśniało we własnym zakresie lub przekazywało właściwym jednostkom operacyjnym, wykonywało także badania laboratoryjne wytypowanych przesyłek w celu wykrycia tajnopisów, szyfrów, kodów itp., przeprowadzało ekspertyzę porównawczą dla ustalenia agentów obcych wywiadów, przestępców lub wykrycia anonimowych nadawców, a także zaopatrywało listy zagraniczne i krajowe w odpowiednie znaki i pieczęcie pocztowe dla celów operacyjnych⁶.

Biuro „W” mogło zarządzić konfiskatę przesyłek zagranicznych, jeśli w korespondencji odnaleziono wrogie ulotki, broszury, karykatury oraz wycinki z gazet i listy wrogiej, rewizjonistycznej lub prowokacyjnej treści. Zatrzymywało również przesyłki krajowe kierowane na adresy skrzynek korespondencyjnych obcych rozgłośni radiowych, ośrodków wywiadowczych i emigracyjnych o prowokacyjnym brzmieniu lub zawierające dane możliwe do wykorzystania przez te ośrodki⁷.

Dostęp do materiałów uzyskanych przez Biuro „W” miały tylko określone przez instrukcję jednostki operacyjne po zatwierdzeniu przez ich kierowników odpowiednich wniosków. Zwykle były one ważne pół roku, ale mogły być przedłużone na następne sześć miesięcy. W przypadku ośrodków zagranicznych był to rok. Jednostki „W”, realizując zamówienie, w zależności od treści przesyłek przekazywały jednostkom operacyjnym fotokopie, notatki, streszczenia lub oryginalną pocztę do wglądu. Przesyłki oryginalne musiały być zwrócone jednostkom „W” jak najszybciej. Jeśli przesyłka z ważnych względów nie powinna była dotrzeć do adresata, można było ją zatrzymać. Dokumenty „W” mogły być wykorzystane jako materiał dowodowy w sprawie tylko na podstawie postanowienia prokuratora – w pozostałych przypadkach traktowane były jako informacje pomocnicze⁸.

Biuro „W” prowadziło ewidencję wewnętrzną swojej działalności, korzystając z następujących pomocy: skorowidza kartotecznego zamówień jednostek operacyjnych na przesyłki zagraniczne, skorowidza adresów osób wysyłających lub otrzymu-

⁶ AIPN, 01094/72, Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r., egz. nr 49, rozdz. I–III.

⁷ *Ibidem*, rozdz. IV.

⁸ *Ibidem*, rozdz. V.

jących wrogie, podejrzane przesyłki, skorowidza adresów skrzynek korespondencyjnych ośrodków wywiadowczych, wrogich rozgłośni oraz środków rewizjonistycznych i emigracyjnych, zbioru skonfiskowanych i zatrzymanych przesyłek zagranicznych⁹.

Działalność Biura „W” była tajna. Pracownicy komórek „W” zobowiązani byli strzec tajemnicy sposobów i metod swojej pracy, a funkcjonariusze jednostek korzystających z działań „W” – postępować z pozyskanymi materiałami w sposób uniemożliwiający ujawnienie źródła pochodzenia zdobytych informacji¹⁰.

Normatywne podstawy perlustracji przesyłek pocztowych

Nienaruszalność korespondencji gwarantowały w Polsce Ludowej zarówno wypowiedzi władz politycznych, jak i ustawy. Już w deklaracji Sejmu Ustawodawczego z 22 lutego 1947 r. znajdujemy gwarancje tajemnicy korespondencji oraz innych środków porozumienia w przedmiocie realizacji praw i wolności obywatelskich¹¹. Także uchwalona 22 lipca 1952 r. Konstytucja PRL mówiła wyraźnie: „Ustawa ochrania nienaruszalność mieszkań i tajemnicę korespondencji”¹². Treści tego artykułu nie zmieniono przez 45 lat, chociaż ustawa zasadnicza była w tym czasie nowelizowana 23 razy. Tajemnicę korespondencji zapewniał kodeks cywilny z 23 kwietnia 1964 r.¹³, a kodeks karny z 19 kwietnia 1969 r. zastrzegał: „kto bez uprawnienia otwiera zamknięte pismo dla niego nieprzeznaczone albo ukrywa lub niszczy cudzą korespondencję, zanim adresat się z nią zapoznał [...] podlega karze pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności albo grzywny. Tej samej karze podlega, kto taką wiadomość przekazuje”¹⁴. Podobne gwarancje zawierał ratyfikowany przez PRL w 1977 r. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych: „Nikt nie może być narażony na samowolną i bezprawną ingerencję w swoje życie prywatne, rodzinne, domowe lub swoją korespondencję”¹⁵. Przytoczone akty normatywne wyraźnie wskazują, że każde naruszenie tajemnicy korespondencji (bez zgody prokuratora) było sprzeczne z prawem. Z tego powodu przez cały okres Polski Ludowej działania Biura „W” były konspirowane.

⁹ *Ibidem*, rozdz. VI.

¹⁰ AIPN, 01619/68, Zarządzenie nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r., par. 2, ust. 2.

¹¹ *Zasadnicze ustawy polskiego prawa państwowego (1918–1962)*, red. H. Sójka, Poznań 1963, s. 106–107.

¹² Konstytucja PRL z 22 VII 1952 r. (tekst jednolity: DzU 1976, nr 7, poz. 36, art. 87, p. 2).

¹³ Kodeks cywilny z 23 IV 1964 r. (DzU 1964, nr 16, poz. 93, art. 23).

¹⁴ Kodeks karny z 19 IV 1969 r. (DzU 1969, nr 13, poz. 94 z późn. zmianami; DzU 1974, nr 27, poz. 157, art. 172, par. 1, 2).

¹⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z 16 XII 1966 r. (DzU 1971, nr 38, poz. 167, art. 17).

Ogólnie stosowano dwie formy kontroli przesyłek – oficjalną i tajną. Pierwszą objęte były paczki, książki, czasopisma i druki przychodzące do kraju z zagranicy. Ich kontrola odbywała się na podstawie czterech głównych aktów prawnych: Konwencji i Porozumienia Światowego Związku Pocztowego z 1947 r., ustawy o prawie celnym z 1961 r., rozporządzenia Rady Ministrów nr 95 z 1962 r. oraz zarządzenia ministra łączności nr 81 z 1963 r.

Konwencja i Porozumienie Światowego Związku Pocztowego z 5 lipca 1947 r. zezwalały Zarządowi Kraju Przeznaczenia (art. 61 i 62) na poddawanie kontroli celnej określonych przesyłek. Ustawa o prawie celnym z 14 lipca 1961 r.¹⁶ (rozdz. 2, art. 9 i 10) pozwalała pocztowym urzędom celnym na konfiskatę części lub całości przesyłki, jeśli nadawca naruszał przepisy prawa celnego. Oprócz tego kontrolą przesyłek pocztowych w zakresie książek, czasopism i druków zajmował się Urząd Kontroli Prasy, funkcjonujący na podstawie art. 6, pkt 5 Konwencji i Porozumienia Światowego Związku Pocztowego. Zabraniał on przewożenia w tranzycie otwartym przesyłek, co do których nie dopełniono postanowień prawnych określających warunki ich publikacji bądź obiegu w tym kraju. Kluczowe było jednak rozporządzenie Rady Ministrów nr 95 z 1962 r.¹⁷, zakazujące (par. 7, ust. 1) przywozu pism, druków, wizerunków lub innych przedmiotów, których posiadanie było zabronione przez prawo lub mogło służyć celom sprzecznym z dobrem i interesami PRL. Brzmienie tego artykułu dawało szerokie możliwości interpretacji. Zarządzenie ministra łączności nr 81 z 20 sierpnia 1963 r. (rozdział I, par. 10, ust. 2) nakazywało przekazywanie organom ścigania takich przesyłek, których opakowanie lub zawartość wskazywała na naruszenie przepisów prawa karnego (rozdział V, par. 32, ust. 2). Zabraniało również przesyłania przedmiotów, które na opakowaniu zawierały napisy lub rysunki niedozwolone ze względu na bezpieczeństwo lub porządek publiczny, ubliżające uczuciom narodowym, godności osobistej lub naruszające inne wartości społeczne chronione przez prawo. Powyższe przepisy umożliwiały oficjalną kontrolę przesyłek pocztowych i były wykorzystywane w konkretnych przypadkach do legalizacji dokumentów „W”¹⁸.

Tajną perlustrację korespondencji przeprowadzano głównie na podstawie zarządzeń i instrukcji ministra spraw wewnętrznych w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy Biura „W”. Szczególną wagę miały akty prawne z lat 1956, 1958, 1973 i 1982¹⁹. Uzasadnieniem tajnego przeglądu korespondencji było założenie, że zagra-

¹⁶ DzU 1961, nr 33.

¹⁷ DzU 1962, nr 21.

¹⁸ AIPN, 01521/1459, t. 1, L. Żaklicki, *Perlustracja korespondencji*, Centrum Wyszkożenia MSW, Legionowo 1968, s. 12–15.

¹⁹ AIPN, 01369/3, Instrukcja o zasadach korzystania w celach operacyjnych z pracy „W” (załącznik do zarządzenia nr 02/56 z 11 I 1956 r.); AIPN, 01094/72, Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r.; AIPN, 01619/68, Zarządzenie nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zasad i sposobu korzystania z pracy „W” z instrukcją o zasadach i sposobie korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r.; AIPN,

niczne i krajowe przesyłki pocztowe służą działalności przeciwko władzy ludowej²⁰. W późniejszym czasie tłumaczono ten proceder ochroną łączności pocztowej przed jej wykorzystywaniem do wrogiej lub przestępczej działalności, skierowanej przeciwko podstawowym interesom obronnym, gospodarczym i politycznym PRL²¹.

Przesyłki zagraniczne sprawdzano w Biurze „W”, a krajowe w jednostkach terenowych. Perlustracja skupiała się głównie na realizacji zamówień indywidualnych i obiektowych, zadań o charakterze operacyjnym, opracowań tematycznych, wykonywaniu postanowień prokuratury lub sądu, a także na poszukiwaniach osób i ustalaniu ich kontaktów, bądź znakowaniu przesyłek²². Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 1982 r. zaznaczało, że kontrolę stosuje się w przypadkach uzasadnionych potrzebami operacyjnymi, mając jednocześnie na względzie prawną ochronę tajemnicy korespondencji²³.

Działania operacyjne Biura „W” były szczególnie zakonspirowane po wprowadzeniu stanu wojennego. Swoją decyzję nr 003/82 z 15 stycznia 1982 r. w sprawie ochrony dokumentów techniki operacyjnej wykonywanych w pionach „B”, „C”, „T”, „W” i wykorzystywanych w działaniach operacyjnych resortu spraw wewnętrznych minister spraw wewnętrznych Czesław Kiszczaak uzasadniał złożoną sytuacją polityczno-społeczną kraju. Dla zachowania tajemnicy instrukcja wprowadzała dodatkowe zabezpieczenie przepływu pozyskanych informacji. Polegało ono na kierowaniu zdobytych materiałów wyłącznie do dyrektorów i ich zastępców, którym były niezbędne do działań operacyjnych. W myśl wspomnianej decyzji można je było udostępniać jedynie nielicznej grupie pracowników. Wprowadzono zakaz konfiskowania zarejestrowanych przesyłek pocztowych. Przesyłki nierejestrowane można było jednak zatrzymać w uzasadnionych przypadkach²⁴.

Szczególną formę konspiracji metod pracy Biura „W” w okresie stanu wojennego podaje przepis 1.1.7. decyzji ministra Kiszczaaka: „Wyłączyć z prowadzonych aktualnie spraw operacyjnych i zniszczyć dokumenty oraz materiały »W«, które zostały uzyskane w wyniku operacyjnej kontroli (bez postanowienia prokuratury lub sądu), a w ich miejsce sporządzić odpowiednie notatki informacyjne, całkowicie konspiрующие źródło pochodzenia. Podobnie postąpić należy z materiałami z innych źródeł

01099/11, Zarządzenie nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia oraz zasad korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r.

²⁰ AIPN, 01094/72, Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r., rozdz. 1, ust. 1.

²¹ AIPN, 01099/10, Zarządzenie nr 0094/82 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zakresu działania i organizacji Biura „W” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 17 XII 1982 r., par. 2, ust. 1.

²² AIPN, 01099/11, Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych, 17 XII 1982 r., rozdz. I, par. 5, ust. 1.

²³ AIPN, 01099/11, Zarządzenie nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia oraz zasad korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r., par. 7, ust. 1.

²⁴ AIPN, 0832/5, Decyzja nr 003/82 ministra spraw wewnętrznych w sprawie ochrony dokumentów techniki operacyjnej wykonywanych w pionach „B”, „C”, „T”, „W” i wykorzystywanych w działaniach operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, 15 I 1982 r., k. 64, 66.

techniki operacyjnej”. W odniesieniu do dokumentów kategorii „A” decyzja nakazywała przeprowadzanie pełnej weryfikacji dokumentów pod kątem dalszej przydatności do działań operacyjnych resortu, jeśli zaś chodzi o materiały nieprzydatne – niszczenie zgodnie z obowiązującymi w tym względzie przepisami²⁵.

Zastosowana w latach osiemdziesiątych metoda konspiracji pracy Biura „W”, a zwłaszcza postępowanie z dokumentami techniki operacyjnej (które albo utajniano, albo niszczone w celu zatarcia śladów przestępczej formy pozyskiwania informacji), poważnie utrudniło badania nad prezentowanym zagadnieniem. Stworzenie przez ministra spraw wewnętrznych normatywnych podstaw funkcjonowania perlustracji korespondencji świadczyło jednak, że dla Służby Bezpieczeństwa zarówno Konstytucja PRL, jak i pozostałe akty prawne miały jedynie charakter deklaratywno-propagandowy.

Podstawowe zasady archiwizacji, brakowania i niszczenia materiałów wytworzonych w Biurze „W”

Materiały wytworzone w Biurze „W” miały różnorodny charakter. Zasady ich archiwizacji, brakowania i niszczenia były wypadkową trzech rodzajów aktów normatywnych:

- 1) zbioru przepisów dotyczących organizacji ochrony tajemnicy państwowej i służbowej wraz z późniejszymi zmianami,
- 2) zarządzeń dotyczących zakresu zainteresowania i organizacji Biura „W” w okresie jego działalności,
- 3) ogólnych zarządzeń i instrukcji ministra spraw wewnętrznych dotyczących postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wraz z późniejszymi zmianami.

Zasady archiwizacji, brakowania i niszczenia materiałów „W” determinowała głównie ich kwalifikacja. Zarządzenia MSW traktowały materiały „W” jako rodzaj wiadomości o charakterze tajemnicy państwowej. W związku z tym zabezpieczano je przed dostępem osób niepowołanych oraz dokładnie utajniano sposób ich wykorzystania. Potwierdzają to dodatkowo przepisy z lat osiemdziesiątych, w których znajduje się podział materiałów „W” na dwa rodzaje:

- 1) notatki informacyjne stanowiące tajemnicę państwową o statusie „tajne”,
- 2) wszelkie dokumenty, przedmioty i wiadomości dotyczące pracy „W” oraz dokumenty (oryginały i kopie) dotyczące tajemnicy państwowej szczególnego znaczenia dla bezpieczeństwa państwa z klauzulą „tajne specjalnego znaczenia”²⁶.

²⁵ *Ibidem*, k. 66, pkt 1.1.7, pkt 1.2.1.

²⁶ AIPN, 0559/24, Zarządzenie nr 02/85 ministra spraw wewnętrznych w sprawie wykazów rodzajów wiadomości stanowiących tajemnicę państwową i służbową w resorcie spraw wewnętrznych, 21 I 1985 r.,

Wiadomości o statusie „tajne” i „tajne specjalnego znaczenia” podlegały szczegółowym zarządzeniom dotyczącym ochrony. Nakazywały one, by dokumenty, zawierające tajne treści, które utraciły praktyczne lub przedmiotowe znaczenie i nie podlegały trwałemu przechowywaniu, były niszczone na podstawie decyzji kierownika jednostki organizacyjnej. Za niszczenie była odpowiedzialna w takich sytuacjach komisja, która sporządzała protokół i przedstawiała go do zatwierdzenia zlecającemu je kierownikowi jednostki organizacyjnej. Następnie kierownik kancelarii tajnej dokonywał adnotacji o zniszczeniu dokumentów w „Dzienniku korespondencji” w rubryce „Uwagi”. Dokumenty musiały być niszczone w warunkach gwarantujących bezpieczeństwo i uniemożliwiających odtworzenie ich treści²⁷.

Zakres, tryb działania jednostek „W” i zasady korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne określało zarządzenie nr 02/56 z 11 stycznia 1956 r. wraz z instrukcją, następnie instrukcja nr 001/58 z 9 stycznia 1958 r., zarządzenie nr 0027/73 wraz z instrukcją z 15 marca 1973 r. oraz zarządzenie nr 0095/82 wraz z instrukcją ministra spraw wewnętrznych z 17 grudnia 1982 r. W myśl tych normatywów wytworzone przez Biuro „W” dokumenty pochodzące z perlustracji podlegały szczególnej ochronie.

Przejęte dokumenty „W” były włączane do teczek spraw i w nich przechowywane. Jeśli materiały nie nadawały się do wykorzystania, zwracano je odpowiedniej jednostce „W”. Pozostawiano jedynie materiały przekazywane do jednostki upoważnionej do korzystania z pracy „W”. W jednostkach nieuprawnionych do korzystania z pracy „W” dokumenty wyłączano i przesyłano do właściwej jednostki „W”, pozostawiając w ich miejscu notatkę służbową, niedekonspirującą źródła pochodzenia informacji²⁸.

W przypadku przekazania spraw ewidencji operacyjnej przez jednostki do Biura „C” stosowano w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zasadę pozostawiania wiadomości „W” w zalakowanych kopertach ze spisem zawartości i adnotacją: „Materiały »W«”²⁹. W latach osiemdziesiątych jednostki i komórki

cz. II, pkt 7; Załącznik nr 2 do zarządzenia nr 02/85 ministra spraw wewnętrznych: Wykaz rodzajów wiadomości stanowiących tajemnicę państwową o szczególnie ważnym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa w resorcie spraw wewnętrznych, 21 I 1985 r., cz. II, pkt 13, pkt 18, cz. III, pkt 6.

²⁷ AIPN, 170/211, Zarządzenia i wytyczne kierownika MSW za 1983 r.; Zbiór przepisów dotyczących organizacji ochrony tajemnicy; Zarządzenie nr 60/83 ministra spraw wewnętrznych w sprawie szczegółowych zasad i sposobu postępowania z wiadomościami stanowiącymi tajemnicę państwową i służbową, 29 VI 1983 r., rozdz. IX, par. 65, ust. 1–5; AIPN, 01365/44, Zarządzenie nr 89/72 ministra spraw wewnętrznych wraz z instrukcją wzorcową w sprawie zasad i sposobu postępowania w kraju z wiadomościami stanowiącymi tajemnicę państwową i służbową, 30 VIII 1972 r., rozdz. V, par. 30–31.

²⁸ AIPN, 01225/248, Załącznik do zarządzenia nr 02/56: Instrukcja o zasadach korzystania w celach operacyjnych z pracy „W”, 11 I 1956 r., rozdz. VIII, pkt 1–4.

²⁹ AIPN, 01094/72, Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r., rozdz. VII, ust. 37; AIPN, 01619/68, Zarządzenie nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych, 15 III 1973 r., rozdz. VI, par. 42, ust. 1.

organizacyjne uprawnione do korzystania z pracy „W”, przekazując swoje sprawy do archiwum Biura (wydziału lub sekcji) „C”, musiały z nich wyłączyć dokumenty „W” i przekazać je do właściwych komórek „W”³⁰. Natomiast ewidencja wewnętrzna pracy „W” nie podlegała w ogóle rejestracji w Biurze (wydziałach lub sekcjach) „C”³¹.

Karty anulowanych zamówień oraz skonfiskowane przesyłki podlegały od 1958 r. protokółarnemu komisijnemu zniszczeniu po dwóch latach od ich skonfiskowania lub anulowania zamówienia³². Z upływem czasu okres ten skrócono. W latach siedemdziesiątych anulowane karty zamówień i wzory pism w sprawach poszukiwawczych mogły podlegać zniszczeniu po sześciu miesiącach od daty anulowania³³. W latach osiemdziesiątych przechowywane w komórkach „W” anulowane wnioski zamówieniowe i karty realizacji zamówień były niszczone we własnym zakresie również po upływie sześciu miesięcy od daty anulowania³⁴.

Zatrzymane przesyłki w latach siedemdziesiątych mogły podlegać zniszczeniu: rejestrowane – krajowe i zagraniczne – po piętnastu miesiącach od daty nadania, a zwykle – krajowe i zagraniczne – po trzech miesiącach od daty nadania³⁵. Skonfiskowane w latach osiemdziesiątych dokumenty „W” niszczone we własnym zakresie z zachowaniem dwóch terminów: krajowe przesyłki pocztowe po sześciu miesiącach od daty nadania, a zagraniczne przesyłki pocztowe po dwunastu miesiącach od daty nadania³⁶. Po trzech miesiącach niszczone zwrócone kopie treści przesyłek pocztowych, które wcześniej wypożyczano w wyjątkowych przypadkach uprawnionym jednostkom³⁷. Wzory charakteru pisma w sprawach poszukiwawczych były niszczone po sześciu miesiącach od daty anulowania³⁸.

Część przepisów dotyczących archiwizacji, brakowania i niszczenia materiałów w Biurze „W” (głównie wytworzonych w pracy administracyjnej) regulowały zarządzenia ministra spraw wewnętrznych o postępowaniu z aktami archiwalnymi. Gene-

³⁰ AIPN, 01099/11, Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r., rozdz. VI, par. 30, 32, ust. 2.

³¹ *Ibidem*, rozdz. VIII, par. 39, ust. 2.

³² AIPN, 01094/72, Instrukcja nr 001/58 o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne, 9 I 1958 r., rozdz. VI, ust. 36.

³³ AIPN, 01619/68, Załącznik do zarządzenia nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zasadach i sposobie korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r., rozdz. V, par. 40, ust. 1.

³⁴ AIPN, 01099/11, Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r., rozdz. III, par. 21, ust. 2.

³⁵ AIPN, 01619/68, Załącznik do zarządzenia nr 0027/73 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zasadach i sposobie korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r., rozdz. V, par. 40, ust. 2.

³⁶ AIPN, 01099/11, Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”, 15 III 1973 r., rozdz. V, par. 29, ust. 2.

³⁷ AIPN, 01099/12, Zarządzenie nr 0036/84 ministra spraw wewnętrznych zmieniające zarządzenie w sprawie prowadzenia oraz zasad korzystania z pracy „W”, 5 V 1984 r., par. 1, ust. 4, pkt h.

³⁸ AIPN, 01099/11, Załącznik do zarządzenia nr 0095/82 ministra spraw wewnętrznych: Instrukcja o zakresie i zasadach stosowania oraz korzystania z pracy „W”, 17 XII 1982 r., rozdz. IX, par. 41.

ralnie przewidywały one przechowywanie czasowe akt w zależności od ich kategorii w składnicach akt lub w Biurze „C”³⁹.

Zarówno zarządzenie nr 0107/68, jak i instrukcja nr 034/74 mówiły, że oryginały, fotokopie i odpisy dokumentów uzyskane w toku pracy „W” nie podlegają przechowywaniu w archiwum. Zarządzenie z 1968 r. nakazywało, by materiały „W” wyłączać po wykorzystaniu ze spraw operacyjnych i kierować do Biura (wydziałów) „C” celem zniszczenia. Instrukcja z 1974 r. wprowadzała zmianę – dokumenty „W” po wykorzystaniu operacyjnym miały być wyodrębnione i zniszczone we własnym zakresie przez jednostkę, która tę sprawę prowadziła. Jednostki niszczyły także we własnym zakresie akta nieprzedstawiające wartości użytkowej i nieposiadające trwałego znaczenia, których okres przechowywania nie przekraczał pięciu lat⁴⁰. Natomiast wartość archiwalną miały i podlegały składowaniu w Biurze „C” zgodnie z normatywnymi protokołami zdawczo-odbiorczymi, protokołami zniszczenia pieczęci i stempli, protokołami brakowania i niszczenia akt oraz księgi protokołów akt zniszczonych⁴¹.

Instrukcja dyrektorów Departamentu Gospodarki Materiałowo-Technicznej MSW i Biura „C” MSW w sprawie postępowania z makulaturą w jednostkach organizacyjnych MSW z 1985 r. rozwiązywała dodatkowo także praktyczny aspekt niszczenia akt i dokumentów. W celu odzyskania masy papierowej i uzyskania dodatkowych wpływów pieniężnych polecono korzystanie z zakładów papierniczych. Kierownicy jednostek organizacyjnych mieli obowiązek zapewnić ochronę tajemnicy akt w czasie transportu i podczas ich niszczenia w zakładzie⁴².

³⁹ AIPN, 0333/53, Zarządzenie nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW wraz z instrukcją o pracy Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, 1 VII 1957 r.; AIPN, 01476/116, Zarządzenie 0018/58 w sprawie dokonania zniszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej MSW (wydziałów ewidencji operacyjnej KW MO), 7 II 1958 r.; AIPN, 0333/53, Wytyczne dyrektora Biura „C” określające tryb brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum Biura „C” i wydziałach „C” KW MO, 9 VI 1964 r.; AIPN, 0549/2, Zarządzenie nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, 24 X 1968 r.; AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, 10 V 1974 r.

⁴⁰ AIPN, 0549/2, Zarządzenie nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, 24 X 1968 r., rozdz. VI, par. 24, 25; AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, 10 V 1974 r., rozdz. VI, par. 25, 26.

⁴¹ AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, wykaz akt, 10 V 1974 r., poz. 23, 451, 452.

⁴² AIPN, 1585/5028, Instrukcja dyrektorów Departamentu Gospodarki Materiałowo-Technicznej MSW i Biura „C” MSW w sprawie postępowania z makulaturą w jednostkach organizacyjnych MSW, 20 VIII 1985 r., par. 1, 2, 3.

Prezentacja zachowanych protokołów brakowania i zniszczenia

W zasobach Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie zachowały się protokoły brakowania akt w pionie „W” za lata 1972–1989. Pod wspólną sygnaturą AIPN, 0714 zgromadzone są łącznie 93 protokoły brakowania i 6 protokołów zniszczenia akt. Protokoły brakowania za lata 1972–1974 są maszynopisami. Od 1976 r. stosowano jednolite formularze.

Protokół brakowania akt był znormalizowanym blankietem formatu A4, składającym się z czterech stron. Na pierwszej stronie w lewym górnym rogu wpisywano nazwę jednostki. Pod spodem stawiano pieczętkę i podpis zatwierdzającego. W prawym górnym rogu było uzupełniane miejsce i data ekspedycji dokumentu do zatwierdzenia. Poniżej pozostawiono pole na wpisanie nazwy jednostki, do której się zwracało. W centrum figurował tytuł formularza napisany wytłuszczoną czcionką: **Protokół brakowania akt nr...** Pod nim było wolne miejsce dla wpisania członków komisji (zwykle trzech). Następnie w krótkim komunikacie informowano, że komisja ta przeprowadziła w dniu – tutaj pozostawiono miejsce do wypełnienia – brakowanie akt i zakwalifikowała do zniszczenia akta określonej kategorii „B” według niżej podanego zestawienia, zawierającego pozycji – ponownie wolne miejsce – w tym teczek, ksiąg, paczek, tomów (przy nich także należało zaznaczyć właściwą liczbę).

W dalszej części wniosku komisja zwracała się z prośbą o zatwierdzenie swojej propozycji odnośnie do akt zakwalifikowanych do zniszczenia i składała podpisy. Jej wniosek potwierdzał kierownik jednostki. Pod wnioskiem rozpoczynała się tabela zawierająca osiem pozycji: liczbę porządkową, numer lub znak teczki (księgi) przeznaczonej do zniszczenia, tytuł teczki (księgi), kategorię akt, rok ich powstania, liczbę kart, sygnaturę archiwalną oraz uzasadnienie zniszczenia. Tabela rozpoczynała się na stronie pierwszej i zapełniała stronę drugą i trzecią. Do tabeli wpisywano i opisywano zgodnie ze wskazaniami poszczególnych rubryk każdy akt przeznaczony do zniszczenia. W przypadku występowania zbyt dużej liczby akt komisja dopisywała je na oddzielnych blankietach, które odpowiednio numerowano i dołączano do protokołu. Na stronie czwartej znajdował się protokół zniszczenia akt. Rozpoczynał ją wyśrodkowany i wytłuszczony tytuł: **Protokół zniszczenia akt**. Pod nim umieszczono informację, że we wskazanym dniu – należało wypełnić – komisja w składzie – tutaj wpisywano nazwiska członków komisji – z zastosowaniem przepisów o tajemnicy państwowej i służbowej dokonała zniszczenia akt kategorii „B”. W tym miejscu wyszczególniano rodzaje dokumentów wytypowanych do zniszczenia – teczki, księgi, karty, tomy, przy których należało wpisać odpowiednie liczby. W końcowej części informowano, że niszczenie wykonano zgodnie z protokołem brakowania o wskazanym numerze i zatwierdzonym w zapisanym dniu. Pod spodem widniały jeszcze trzy warianty zniszczenia akt, które należało właściwie wypełnić: oddano na makulaturę do – nazwa,

zmielono w fabryce papieru w – nazwa, spalono. Protokół niszczenia akt kończyły podpisy komisji – przewodniczącego i członków⁴³.

Przedstawiony schemat wskazuje, że formularz brakowania dokumentów dopuszczał przeprowadzenie tego procesu w czterech etapach. Najpierw zbierała się komisja, która typowała akta do zniszczenia. Następnie kierowano protokół do zatwierdzenia przez właściwą instancję. Najczęściej był to dyrektor Biura „W”. Zachowały się także protokoły brakowania, które świadczą, że od 1986 r. brakowania dokonywano w Wydziale III Biura „W” i wtedy zgodę wydawał kierownik Samodzielnej Sekcji Ogólnej⁴⁴. Po uzyskaniu zgody na likwidację wydzielano akta fizycznie i zbierano komisję, która dokonywała ich zniszczenia. Czasem zdarzało się, że był to proces kilkumiesięczny.

Wszystkie protokoły brakowania porządkowane były według przypisanych im numerów. Formularz informował, by numer nadawało archiwum. W przypadku Biura „W” robiła to jednostka typująca materiały do brakowania. Najprawdopodobniej był to numer nadawany w składnicy akt. Przy jego ustaleniu kierowano się zasadą kolejności porządkowej w danym roku. Sporadycznie zachowały się protokoły o numeracji poprzedzonej cyframi 0 (tajne) i 00 (ściśle tajne)⁴⁵. Od 1986 r. pojawiła się równolegle do numeracji ciągłej rocznikowej numeracja ciągła wieloletnia. Wprowadził ją w swoich protokołach brakowania Wydział III Biura „W”.

Jeśli przyjmiemy, że protokoły brakowania numerowano dokładnie, w latach 1972 i 1989 występują luki, wskazujące, że nie wszystkie protokoły brakowania zachowały się w archiwum. Dotyczy to na pewno trzech protokołów z 1972 r. i sześciu protokołów z 1989 r.

Oprócz protokołów brakowania posiadamy sześć protokołów zniszczenia. Zwraca w nich uwagę nazewnictwo i postać maszynopisu (nawet wtedy, gdy istniały standardowe formularze). Cztery z nich (dwa z 1980 i dwa z 1983 r.) zawierają klauzulę: „tajne, specjalnego znaczenia, egzemplarz pojedynczy”. Mają one także oddzielną numerację, niezależną od numerów porządkowych protokołów brakowania akt. Kolejne numery protokołów zniszczenia wskazują na szcążkowe zachowanie tej serii, a jeden z dokumentów nie ma numeru i pochodzi z 1978 r. Niektóre w końcowej części dodatkowo potwierdzają komisyjne zniszczenie przeznaczonych do likwidacji materiałów⁴⁶.

⁴³ AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, wzory druków, 10 V 1974 r., wzór nr 4.

⁴⁴ AIPN, 0714/78, Protokół brakowania akt nr 1/86, 25 VI 1986 r.; AIPN, 0714/1, Protokół brakowania akt nr 1, 4 III 1986 r.

⁴⁵ AIPN, 0714/87, Protokół brakowania akt nr 03/88, 8 II 1988 r.; AIPN, 0714/89, Protokół brakowania akt nr 01/88, luty 1988 r.; AIPN, 0714/74, Protokół brakowania akt nr 002/83, 8 IX 1983 r.

⁴⁶ AIPN, 0714/38, Protokół zniszczenia nr 38 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 9 XII 1980 r.; AIPN, 0714/39, Protokół zniszczenia nr 39 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 22 XII 1980 r.; AIPN, 0714/33, Protokół zniszczenia nr 33 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 28 III 1983 r.; AIPN, 0714/33, Protokół zniszczenia (bez numeru, tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 15 VII 1978 r.

Jeden protokół dotyczy zniszczenia dziesięciu pieczęci i stempli kauczukowych znajdujących się na stanie Biura „W”⁴⁷.

Należy pamiętać, że protokół brakowania nie był równoznaczny z praktycznym zniszczeniem dokumentów. Na jego podstawie dokumenty mogły być kierowane w inne miejsce, np. do archiwum Biura „C”. Zatwierdzający mógł także wyłączyć z proponowanej listy niektóre dokumenty i skierować je do dalszego przechowywania. W formularzu można było także wyznaczyć termin późniejszego zniszczenia niektórych akt⁴⁸.

Protokoły zostały w zasadniczej większości wypełnione starannie. Uchybienia należą do rzadkości. Czasem brakuje adnotacji o zniszczeniu wyszczególnionych materiałów, co utrudnia stwierdzenie ich faktycznej likwidacji. Taki sposób postępowania pojawia się często w protokołach brakowania z czerwca 1989 r. Wtedy jednak brakowanie było jednoznaczne z ich natychmiastowym zniszczeniem. W części dokumentów nie umieszczono takich informacji, jak kategoria dokumentów czy rok ich wytworzenia. Niekiedy nie ma pieczęci jednostki administracyjnej⁴⁹.

Analiza zachowanych protokołów brakowania i zniszczenia

Analiza zachowanych protokołów brakowania akt wykazała, że w większości pozbywano się materiałów kategorii B-2 i B-5. Pierwsza obejmowała biuletyny informacyjne, listy obecności pracowników, zwolnienia lekarskie, notatki służbowe, meldunki dzienne, rejestry poczty specjalnej, asygnaty na pobranie materiałów, korespondencję dotyczącą spraw finansowych, karty zaopatrzenia żywnościowego itp. Wśród dokumentów kategorii B-5 znajdowały się dzienniki podawcze, wykazy inwentaryzacyjne sprzętu i materiałów należących do Biura „W”, szyfrogramy, wkładki zaopatrzenia itp.⁵⁰

⁴⁷ AIPN, 0714/101, Protokół zniszczenia pieczęci i stempli kauczukowych znajdujących się na stanie Biura „W” (bez numeru), 15 VI 1989 r.

⁴⁸ AIPN, 0714/3, Protokół brakowania akt nr 3, 26 III 1986 r.; AIPN, 0714/4, Protokół brakowania akt nr 4, 26 III 1986 r.; AIPN, 0714/61, Protokół brakowania akt nr 3/80, 30 VI 1980 r.; AIPN, 0714/68, Protokół brakowania akt nr 10/80, 2 XII 1980 r.; AIPN, 0714/8, Protokół brakowania akt nr 8 SSO, 16 I 1987 r.; AIPN, 0714/34, Protokół brakowania akt nr 34, 22 II 1989 r.

⁴⁹ AIPN, 0714/6, Protokół brakowania akt nr 6, 30 VIII 1986 r.; AIPN, 0714/13, Protokół brakowania akt nr 13, 8 XII 1987 r.; AIPN, 0714/84, Protokół brakowania akt nr 5/88, 31 VIII 1988 r.; AIPN, 0714/17, Protokół brakowania akt nr 17, 10 VI 1989 r.; AIPN, 0714/19, Protokół brakowania akt nr 19, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/22, Protokół brakowania akt nr 22, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/19, Protokół brakowania akt nr 19, 12 VI 1989 r.

⁵⁰ AIPN, 0714/55, Protokół brakowania akt nr 3/78, 3 VII 1978 r.; AIPN, 0714/56, Protokół brakowania akt nr 4/78, 6 VII 1978 r.; AIPN, 0714/63, Protokół brakowania akt nr 5/80, 10 X 1980 r.; AIPN,

W następnej kolejności były akta o charakterze biurowo-administracyjnym kategorii BC, tzn. czasowego przechowywania. Zaliczano do nich wnioski o urlopy i zwolnienia, skorowidze zwolnień lekarskich, rejestr biletów MZK, zeszyty pracownicze, zeszyty wpisów informacyjnych, zeszyty konfiskat waluty, zeszyty do przekazywania dokumentów, zeszyty wpisów operacyjnych, książki uzgodnień, książki ewidencji sprawozdań dziennych, zeszyty zajęć specjalnych w Akademii Spraw Wewnętrznych, informacje o zmianie szyfru, zapotrzebowanie na materiały, pisma do wojewódzkich komend Milicji Obywatelskiej i wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych, wykazy pracy w wolne soboty, rozkazy personalne, materiały szkoleniowe, zarządzenia ministra spraw wewnętrznych, kopie raportów kasowych, pisma bieżące itp.⁵¹. Sporadycznie w protokołach brakowania zdarzały się akta kategorii B-10 (dzienniki korespondencyjne)⁵².

Udokumentowane brakowanie i niszczenie akt w Biurze „W” dotyczyło głównie materiałów biurowo-administracyjnych. Nie zachowały się ślady oficjalnego pozbywania się materiałów operacyjnych uzyskanych w procesie perlustracji korespondencji. Wiadomo jednak, że minister Kiszczak podtrzymał w 1982 r. zasadę konspirowania wiadomości pozyskanych przez Biuro „W” jako tzw. notatki służbowe⁵³. Można przypuszczać, że przynajmniej ich część zawierała ukryte pod tym terminem informacje „W”.

Nasuwa się pytanie, ile materiałów brakowano i niszczone w Biurze „W” w skali roku. Niestety, nie można na nie odpowiedzieć, ponieważ nie wiadomo, czy zachowały się wszystkie protokoły brakowania akt. W numeracji protokołów stwierdzono luki. W dokumentach z lat 1975 i 1981 nie przetrwał natomiast żaden protokół. W niektórych formularzach z początku lat siedemdziesiątych nie ma też spisów zawartości. Liczbę brakowanych materiałów w Biurze „W” można oszacować tylko na podstawie kilku wybranych lat, z których najprawdopodobniej posiadamy wszystkie protokoły. W 1978 r. w sześciu protokołach brakowania wytypowano np. do zniszczenia 11 945 kart. 10 lat później, w 1988 r., w dziewięciu protokołach – 47 231 kart.

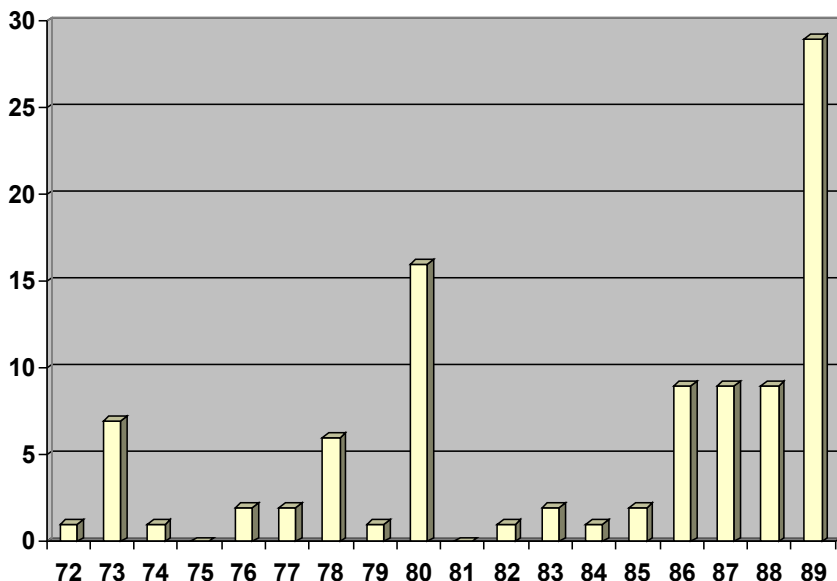
Liczba procedur brakowania w danym roku wskazuje na tempo i rozmiar pracy jednostki. Na podstawie zachowanych protokołów brakowania można zauważyć pewną prawidłowość, która niezależnie od występowania braków w zbiorze uwidoczniła się dwukrotnie, co ilustruje wykres 1.

0714/74, Protokół brakowania akt nr 002/83, 8 IX 1983 r.; AIPN, 0714/97, Protokół brakowania akt nr 5/89, 13 VI 1989 r.

⁵¹ AIPN, 0714/5, Protokół brakowania akt nr 5, 6 V 1986 r.; AIPN, 0714/6, Protokół brakowania akt nr 6, 30 VIII 1986 r.; AIPN, 0714/90, Protokół brakowania akt nr 02/89, marzec 1989 r.

⁵² AIPN, 0714/54, Protokół brakowania akt nr 2/78, 3 VII 1978 r.; AIPN, 0714/73, Protokół brakowania akt nr 1/82, 8 V 1982 r.

⁵³ AIPN, 0832/5, Decyzja nr 003/82 ministra spraw wewnętrznych w sprawie ochrony dokumentów techniki operacyjnej wykonywanych w pionach „B”, „C”, „T”, „W” i wykorzystywanych w działaniach operacyjnych resortu spraw wewnętrznych, 15 I 1982 r., k. 65, pkt 1.1.3.

Wykres 1. Ilościowy stan procedur brakowania materiałów w Biurze „W” w latach 1972–1989 na podstawie zachowanych protokołów brakowania i zniszczenia

Zestawienie zachowanych protokołów brakowania i zniszczenia w poszczególnych latach wykazało, że z 1972 r. zachował się jeden protokół, z 1973 r. – siedem, z 1974 r. – jeden, z 1975 r. – żaden, z 1976 r. – dwa, z 1977 r. – dwa, z 1978 r. – sześć, z 1979 r. – jeden, z 1980 r. – szesnaście, z 1981 r. – żaden, z 1982 r. – jeden, z 1983 r. – dwa, z 1984 r. – jeden, z 1985 r. – dwa, z 1986 r. – dziewięć, z 1987 r. – dziewięć, z 1988 r. – dziewięć i z 1989 r. – 29 protokołów.

Otrzymane wyniki wskazują, że komisja typująca akta do zniszczenia zbierała się kilkanaście razy w roku. W opisywanym okresie procedur brakowania w większości przypadków było mniej niż pięć rocznie, a we wszystkich pozostałych latach mniej niż dziesięć rocznie. Wyjątek stanowią lata 1980 i 1989. W 1980 r. przeprowadzono łącznie szesnaście brakowań, w tym w pierwszych trzech kwartałach – cztery, w czwartym kwartale było ich dwanaście. Łącznie w 1980 r. do brakowania wytypowano ok. 300 pozycji i zniszczono ok. 62 tys. kart⁵⁴. Z 1989 r. zachowało się 29 protokołów, w tym z pierwszych pięciu miesięcy trzy. Pozostałe 26 protokołów pochodzi z czerwca.

⁵⁴ Protokoły brakowania akt za 1980 r. (AIPN, 0714/59, nr 1/80, 17 I 1980 r.; AIPN, 0714/60, nr 2/80, 23 IV 1980 r.; AIPN, 0714/61, nr 3/80, 30 VI 1980 r.; AIPN, 0714/62, nr 4/80, 3 IX 1980 r.; AIPN, 0714/63, nr 5/80, 10 X 1980 r.; AIPN, 0714/64, nr 6/80, 20 X 1980 r.; AIPN, 0714/65, nr 7/80, 31 X 1980 r.; AIPN, 0714/66, nr 8/80, 27 X 1980 r.; AIPN, 0714/67, nr 9/80, 1 XII 1980 r.; AIPN, 0714/68, nr 10/80, 2 XII 1980 r.; AIPN, 0714/69, nr 11/80, 4 XII 1980 r.; AIPN, 0714/70, nr 12/80, 8 XII 1980 r.; AIPN, 0714/71, nr 13/80, 23 XII 1980 r.; AIPN, 0714/72, nr 14/80, 4 XII 1980 r.; AIPN, 0714/38, nr 38 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 9 XII 1980 r.; AIPN, 0714/39, nr 39 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 22 XII 1980 r.).

Intensywność pracy komisji (warto nadmienić, że niekiedy pracowała ona także w soboty) odzwierciedla także liczba materiałów poddanych w tym czasie brakowaniu. W ciągu miesiąca w 26 protokołach wyszczególniono ponad 2130 pozycji i wytypowano do zniszczenia około 120 tys. kart⁵⁵. Ostatni protokół datowany jest 22 czerwca 1989 r. Generalnie brakowaniu poddawano różnorodne materiały, nie wpisując w rubryce uzasadniającej zniszczenie żadnych uwag lub adnotując likwidację⁵⁶.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych fizycznego zniszczenia akt dokonywano najczęściej przez pocięcie na krajarce w Biurze „W”. W 1989 r. akta mielono w fabryce papieru w Jeziornej. Było to związane najprawdopodobniej z dużą liczbą brakowanych akt.

Gwałtowne brakowanie akt jesienią 1980 r. można tłumaczyć robieniem porządków po sierpniowych zawirowaniach politycznych. Ponadto w protokołach tych znajdujemy materiały z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, które posiadają kategorię B-5. Oznacza to, że powinny być już dawno zniszczone. W grupie tej znalazły się m.in. spisy inwentaryzacyjne sprzętu i materiałów, kartoteki materiałów techniki operacyjnej Biura „W” i wykazy inwentaryzacyjne jednostek terenowych „W” WUBP⁵⁷. Dużo materiałów dotyczy kategorii B-2 z połowy lat siedemdziesiątych (w tym kopie rozkazów personalnych oraz korespondencja jawna i tajna)⁵⁸. Protokoły zniszczenia zawierają korespondencję przychodzącą i wychodzącą z lat 1976–1978, postanowienia prokuratorskie z lat 1958–1969, a także raporty o urlopy, książki doręczeń, pisma różne⁵⁹.

Brakowanie i niszczenie akt w czerwcu 1989 r. związane było z likwidacją Biura „W” 15 czerwca 1989 r., zgodnie z zarządzeniem organizacyjnym ministra spraw wewnętrznych nr 0115/org. z 30 maja 1989 r.⁶⁰ Był to proces masowy (brakowano

⁵⁵ Protokoły brakowania akt za 1989 r. (AIPN, 0714/95, nr 3/89, 6 VI 1989 r.; AIPN, 0714/97, nr 5/89, 7 VI 1989 r.; AIPN, 0714/98, nr 6/89, 7 VI 1989 r.; AIPN, 0714/94, nr 2/89, 8 VI 1989 r.; AIPN, 0714/16, nr 16, 9 VI 1989 r.; AIPN, 0714/99, nr 10/89, 9 VI 1989 r.; AIPN, 0714/17, nr 17, 10 VI 1989 r.; AIPN, 0714/96, nr 4/89, 10 VI 1989 r.; AIPN, 0714/18, nr 18, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/19, nr 19, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/20, nr 20, 13 VI 1989 r.; AIPN, 0714/36, nr 36, 13 VI 1989 r.; AIPN, 0714/21, nr 21, 14 VI 1989 r.; AIPN, 0714/22, nr 22, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/23, nr 23, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/101, bez numeru, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/24, nr 24, 19 VI 1989 r.; AIPN, 0714/25, nr 25, 19 VI 1989 r.; AIPN, 0714/28, nr 28, 20 VI 1989 r.; AIPN, 0714/26, nr 26, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/27, nr 27, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/29, nr 29, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/30, nr 30, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/31, nr 31, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/91, nr 03/89, 21 VI 1989 r.; AIPN, 0714/34, nr 34, 22 VI 1989 r.).

⁵⁶ AIPN, 0714/18, Protokół brakowania akt nr 18, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/22, Protokół brakowania akt nr 22, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/19, Protokół brakowania akt nr 19, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/20, Protokół brakowania akt nr 20, 13 VI 1989 r.

⁵⁷ AIPN, 0714/64, Protokół brakowania akt nr 6/80, 20 X 1980 r.; AIPN, 0714/66, Protokół brakowania akt nr 8/80, 27 X 1980 r.; AIPN, 0714/70, Protokół brakowania akt nr 12/80, 8 XII 1980 r.

⁵⁸ AIPN, 0714/69, Protokół brakowania akt nr 11/80, 4 XII 1980 r.

⁵⁹ AIPN, 0714/38, Protokół zniszczenia nr 38 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 9 XII 1980 r.; AIPN, 0714/39, Protokół zniszczenia nr 39 (tajne spec. zn., egz. pojedynczy), 22 XII 1980 r.

⁶⁰ AIPN, 0658/25, Struktura organizacyjna Departamentu II MSW, Zarządzenie organizacyjne nr 0115/org., 30 V 1989 r., k. 21.

i niszczone wszystko) i pospieszny. W protokołach z tego roku znajdujemy m.in. wyszczególnione pisma przychodzące i wychodzące, informacje, orzeczenia, ekspertyzy, korespondencję różną, książki walutowe, korespondencję dotyczącą spraw prokuratorskich i obiektowych, kopie raportów kasowych, korespondencję związaną ze sprawami finansowymi i funduszem operacyjnym oraz kartki na artykuły reglamentowane. Często w dokumentach tych brak informacji potwierdzających zniszczenie⁶¹. Wraz z likwidacją Biura „W” zniszczono pieczęcie i stemple kauczukowe, którymi posługiwano się w pionie „W”⁶².

Zakończenie

Perlustracja korespondencji była od początku Polski Ludowej postępowaniem zorganizowanym. Przeglądem zawartości przesyłek trudnił się najpierw Wydział Cenzury. Od końca 1946 r. robiła to specjalna komórka w strukturach aparatu bezpieczeństwa nazwana Biurem „B”. W 1955 r. Biuro „B” przemianowano na Biuro „W”. Jego oddziały znajdowały się w każdym większym urzędzie pocztowym. Na zamówienie kierowników samodzielnych jednostek operacyjnych pracownicy „W” otwierali przesyłki pocztowe i analizowali ich treść. W trakcie pracy sporządzali notatki, odbitki kserograficzne i fotokopie, które stanowiły materiał informacyjny w prowadzonych sprawach operacyjnych. W razie potrzeby znakowali przesyłki, a nawet je konfiskowali.

Biuro „W” i jego wydziały terenowe funkcjonowały na podstawie zarządzeń ministra spraw wewnętrznych. Mimo że tajemnica korespondencji była zagwarantowana konstytucją i innymi aktami prawnymi, minister bezpieczeństwa publicznego, a następnie spraw wewnętrznych wydał akty normatywne o zakresie, trybie działania jednostek „W” i zasadach korzystania z pracy „W” przez jednostki operacyjne. Określały one szczegółowo sposób tajnego przeglądu korespondencji i możliwości jej wykorzystania. Materiały „W” miały status tajemnicy państwowej.

Analiza aktów normatywnych dotyczących konspirowania informacji uzyskanych drogą perlustracji oraz procedur brakowania materiałów w Biurze „W” pokazała, jak starannie zacierano ślady inwigilacji. W latach stabilizacji politycznej w PRL procedury brakowania pozyskanych materiałów miały charakter systematycznej likwidacji

⁶¹ Por. AIPN, 0714/16, Protokół brakowania akt nr 16, 9 VI 1989 r.; AIPN, 0714/18, Protokół brakowania akt nr 18, 12 VI 1989 r.; AIPN, 0714/22, Protokół brakowania akt nr 22, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/23, Protokół brakowania akt nr 23, 15 VI 1989 r.; AIPN, 0714/94, Protokół brakowania akt nr 2/89, 13 VI 1989 r.; AIPN, 0714/95, Protokół brakowania akt nr 3/89, 6 VI 1989 r.; AIPN, 0714/97, Protokół brakowania akt nr 5/89, 13 VI 1989 r.; AIPN, 0714/98, Protokół brakowania akt nr 6/89, 13 VI 1989 r.

⁶² AIPN, 0714/101, Protokół zniszczenia pieczęci i stempli kauczukowych znajdujących się na stanie Biura „W” (bez numeru), 15 VI 1989 r.

cji, odpowiadającej przepisom dotyczącym pracy „W”. Materiały wytworzone w toku własnej działalności Biura „W” brakowane były zgodnie z wykazem akt.

W okresach zawirowań politycznych w kraju obawiano się, by akta nie dostały się w niepowołane ręce, dlatego brakowania stawały się masowe – tak było zwłaszcza po wydarzeniach sierpniowych w 1980 r. (kiedy w Biurze „W” w ciągu czterech miesięcy zlikwidowano taką ilość akt, jak przez sześć wcześniejszych lat) oraz w czerwcu 1989 r. Realizacja procedur zarówno brakowania, jak i niszczenia materiałów w Biurze „W” ma również wyraźne cechy zacierania śladów niekonstytucyjnej działalności.

Przedstawiona w artykule procedura brakowania i niszczenia materiałów w Biurze „W” nie wyczerpuje tego zagadnienia. Potrzebne są dalsze badania. Niewykluczone, że w archiwach IPN zostaną odnalezione kolejne ślady brakowań w Biurze „W”. Uzupełniające dane może przynieść kwerenda dotycząca brakowania w terenowych wydziałach „W”. Cenne informacje dałoby porównanie procedur brakowania w Biurze „W” z podobnymi procedurami w innych wydziałach resortu oraz sprawdzenie zgodności brakowanych materiałów z wykazem akt. Już teraz jednak wiadomo, że 99 proc. materiałów wytworzonych w Biurze „W” zniszczono bezpowrotnie.